

BİR İSTİLA BİR DÖNÜŞÜM: MOĞOL İSTİLASININ KUMAN/KIPÇAKLARA ETKİSİ

Arş. Gör. Aslı ÇANDARLI ŞAHİN*

ÖZ

Moğollar ve Kuman/Kıpçaklar...Her ikisi de yaşadıkları döneme damga vurmuş, sahip oldukları konar-göçer kültür ile yerleşik toplumların hayatında derin izler bırakmış iki halktır. Bilindiği üzere Kuman/Kıpçakların siyasî hayatı Moğol istilası nedeni ile sonlanmıştır. İlk bakışta bir felaket olarak değerlendirilebilecek söz konusu istila hareketi aslında diğer tüm halklar için olduğu gibi Kuman/Kıpçaklar için de tam bir dönüm noktasıdır. Kuman/Kıpçak birliği şeklinde var olan siyasî etkinliği sona erdirmiş ya da sahip olunan verimli arazilerin ve ticari kazanç açısından çok faydalı coğrafi sahaların elden çıkmasına neden olmuş olması istilanın bir boyutu iken; Kuman/Kıpçakların özellikle Bulgar ve Macar sahasında oldukça etkin bir rol oynamaları sonucunu beraberinde getirmiş olması ve söz konusu devletlerin hayatında askerî ve hatta idarî önemli görevler almalarını sağlaması diğer bir boyutudur. Bu noktada Moğolların XIII. yüzyılda gerçekleşen hareketi Kuman/Kıpçak tarihinin yön değiştirmesine vesile olan bir hareket olarak algılanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Moğol, Kuman/Kıpçak, Bulgar, Macar, İstila

AN INVASION, A TRANSFORMATION: EFFECT OF MONGOL INVASION ON CUMANK/KYPCHAKS

ABSTRACT

Mongols and Cuman/Kypchaks...Both of them are folks that made an impact on their era, and left a mark on the people through their nomad culture. As is known, Cuman/Kypchaks political life ended because of Mongol invasion. In fact, said invasion movement that can be considered as a disaster at first sight, is a turning point for Cuman/Kypchaks like any other community. While ending the Cuman/Kypchak political association or causing loss of geographical land with fertile lands and high trading profits is one dimension of the invasion, causing Cuman/Kypchaks playing a big role especially in Bulgarian and Hungarian land and even taking a charge in military and governing positions of these countries is another dimension. In this aspect, Mongol invasion in XIII. century is not to be considered as an end to Cuman/Kypchak history, but a rather turning point.

Keywords: Mongol, Cuman/Kypchaks, Bulgarian, Hungarian, Invasion

Giriş

Kuman/Kıpçakların¹ siyasî gücü, XIII. yüzyılda yaşanan Moğol istilası nedeniyle önemli ölçüde kırılmıştır. Ancak Moğollar ile Kuman/Kıpçakların bir arada anılmasına vesile olan tek olayın söz konusu istila hareketi olmadığını belirtmek gerekir. Zira Moğollar Kuman/Kıpçakların hayatında menşeleriyle ilgili tartışmalardan başlamak üzere var olmuşlardır.

* Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, aslicandarli@mu.edu.tr

¹ Kumanlar ve Kıpçaklar başlangıçta iki ayrı boy olarak yapılanmıştır. XI. yüzyıldan itibaren Kumanlardan bazı grupların Kıpçak boy birliğine dâhil olması ile karışıp kaynaşma meydana gelmiş ve Kumanlar, Kıpçakların batı kolu olarak nitelenmiştir. Bkz. Yu. A. Yevstigneev, Polovtsı:Kto Oni?(K Voprosu Ob İh Etničeskoy İdentičnosti), "Obşestvo.Sreda.Razvitie", SPB, 2011, No:2, s. 57; İ. O. Knyazkiy, *Rus i Step*, Moskova, 1996, s. 41.

İran asıllı XI. yüzyıl coğrafyacı ve tarihçisi Gerdîzî'nin, "Zeynü'l-Ahbar" adlı eserinde geçen köken hikâyesi, Kıpçakları Kimekler ile birlikte Tatar² soyundan göstermiştir. Söz konusu anlatıya göre; Tatarlardan babaları ölen iki oğul arasında bir yönetim mücadelesi yaşanmış, başarısız olan küçük oğul Şad, cariyesi ile birlikte bulunduğu yeri terk edip suyu, ağaçları ve av hayvanlarının bol olduğu bir yere gelip yerleşmiştir. Arazinin otlak ve sulak olması hayvan otlatmak için son derece elverişli koşullar sağlamaktadır. Nitekim bir süre sonra Şad'ın yedi Tatar akrabası daha hayvanlarını otlatmak için geldikleri bu araziye yerleşmiştir ki, adları İmi, İmâk, Tatar, Balandur, Kıpçak, Linkâz ve Eclâd'dır. Zaman içinde bu yedi kişinin adını taşıyan yedi boy olarak etrafa dağılmışlardır(Şeşen 2001: 73-74; Gömeç 2009: 297-298).

İlim dünyasında Kuman/Kıpçakların menşeyini Moğollara dayandırma yönündeki girişimlerden biri, Alman bilim adamı Joseph Marquart tarafından yapılmış ancak kabul görmeyerek reddedilmiştir(Kurat 1972: 69-70; Rásonyi 1971: 136). Moğolluk iddialarının sadece Kuman/Kıpçaklar için değil Kuman/Kıpçak birliği içindeki boylar için de söz konusu edildiğini belirtmek gerekir. Örneğin Kuman/Kıpçak boylarından Toksoba ile Durat'ın bir mücadelesinden ve bu mücadele sırasında Toksoba boyunun Moğol desteğinden faydalanmasından yola çıkarak Kuman/Kıpçak birliğini oluşturan boyların soy açısından karışık olduğu ve Toksoba boyunun kökeninin Moğollara dayandığı yorumunda bulunulmuştur. Genel anlamda da Kuman/Kıpçaklar ile Tatarlar arasında her daim yakın ilişkilerin vuku bulduğu, taraflar arasında evlenme yolu ile akrabalıklar kurulduğu belirtilmektedir³(Kumekov 2001: 382).

Etnik menşe tartışmaları bir kenara bırakılırsa Kuman/Kıpçaklar ile Moğolları ortak bir paydada bileştiren en büyük olay daha önce de belirtildiği üzere hiç şüphesiz XIII. yüzyıla damgasını vuran Moğolların büyük istila hareketidir.

² Günümüzde "Tatar" kelimesi bir Türk boyuna ad olmuşsa da eski zamanlarda bu ismin Moğol ulusu için kullanıldığı bilinmektedir. Orhun Kitabelerinde "Otuz Tatar" ve "Tokuz Tatar" biçiminde geçen Tatar adı çok büyük ancak bir o kadar da istikrarsız ve muhtemelen Moğol dilini konuşan kabile topluluklarını ifade etmektedir. XII. yüzyıl başlarında Moğolistan'da yaşayan tüm kabileleri ifade edecek ortak bir adın varlığı henüz söz konusu değildir. Moğol adı öne çıkmaya başlamış küçük bir kabile için kullanılmaktadır. Ancak aynı yüzyılın ortalarında Tatarlar, Moğolları mağlup ederek öne çıkan kabile olmuştur. XIII. yüzyıl ortalarında Moğol ve Tatar adları rahatlıkla birbirinin yerine kullanılabilen eş anlamlı kelimeler halini almıştır. Bkz. George Vernadsky, **Moğollar ve Ruslar**(Çev. Eşref Bengi Özbilen), Selenge Yayınları, İstanbul 2007, s. 25-26; István Vásáry, **Eski İç Asya'nın Tarihi**(Çev. İsmail Doğan), Ötüken, İstanbul 2007, s. 23; Faruk Sümer, "Tatarlar", **DİA**, C. XL, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 168; S. G. Klyashtorny-T. İ. Sultanov, **Türkün Üç Bin Yılı**(Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 138.

³Tüm bu iddialar ve öneriler bir yana yapılan araştırmalar neticesinde Kuman/Kıpçakların bir Türk boyu olduğu düşüncesi netlik kazanmış ve genel kabul görmüştür. Boy birliğinin etnik durumu konusunda ise ağırlıklı unsuru Türklerin oluşturduğunu, ancak bununla birlikte Türkleşmiş Moğol ve İran asıllı grupların da birlik içindeki varlığını kabul etmek gerekir. Bkz. İbn Hurdazbih, **Yollar ve Ülkeler Kitabı**(Çev. Murat Ağarı), Kitabevi, İstanbul 2008, s. 39; Ramazan Şeşen, **İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s. 101, 186, 193; Kaşgarlı Mahmut, **Divanü Lûgat-it Türk**(Terc. Besim Atalay), C. II, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 276; Peter B. Golden, "Kıpçak Kabilelerinin Menşeyine Yeni Bir Bakış", **Uluslararası Türk Dili Kongresi (1988)**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s.49.

Moğol Seferi

Kuman/Kıpçaklar ile Moğolların ilk karşılaşması Moğolların Türkistan seferinden önce gerçekleşmiş, Cengiz'in büyük oğlu Cuci, İrtiş boyunda Kuman/Kıpçaklar ile savaşmıştır. Yine Harezmşah-Moğol mücadelesi sırasında da Harezmşah ordusunda birçok Kuman/Kıpçak savaşçısı yer almıştır(Kurat 1972: 92).

Moğolların 1220-1222 yılları arasında Türkistan'a yaptıkları büyük seferden sonra 1223'teki hedefi bu kez Kuman/Kıpçaklardır. Bu doğrultuda Gürcistan üzerinden ilerleyen Subutay ve Cebe-Noyan adlı iki kumandan idaresindeki Moğol ordusu, Kafkaslarda Derbend Geçidi dolaylarında Alan-Kuman/Kıpçak ittifakı ile karşılaşmıştır. Kuman/Kıpçaklara *"biz ve siz aynı cinsiz"* diyerek; elde edecekleri ganimetin bir kısmını tarafsız kalmaları karşılığında kendilerine vereceklerini söyleyerek söz konusu ittifakı bozmaya çalışan Moğollar sonuç itibarıyla başarılı olmuşlardır. Ne var ki vaatlerinin aksine önce Alanlara ardından da Kuban boyundaki Kuman/Kıpçaklara saldırmışlardır. Moğollar ile yaptıkları anlaşma gereğince rahat olan Kuman/Kıpçaklar böylece gafil avlanmış ve saldırıya çok hazırlıksız yakalanmıştır(İbnü'l Esîr 1987: 341-342).

Moğollar ile tek başlarına mücadele edemeyeceklerini düşünen Kuman/Kıpçaklar Ruslar ile irtibat kurmuştur(Barthold 2006: 135; Kafalı 1971: 184-185). Ağırıklı olarak savaş seyrinde ilerleyen Kuman/Kıpçak-Rus ilişkileri kimi zaman evlilikler yolu ile kurulan akrabalıklar kimi zaman da ortak düşmana karşı gerçekleştirilen askeri ittifaklara sahne olmuştur ki, bu ittifaklardan biri 1223'te gerçekleşen söz konusu Moğol hareketi karşısında yaşanmıştır(Kurat 1972: 76; Yücel 2007: 301, 326; Yücel 2009: 11). Kuman/Kıpçaklardan Moğolların ne derece tehlikeli olduğunu öğrenen ve bu tehlikenin kendilerine de ulaşacağını düşünen Ruslar onlara karşı birlikte hareket etme kararı almıştır. Bu durumda Moğollar, Kuman/Kıpçaklar için de Ruslar için de deyim yerinde ise *"beterin beteri"* dir.

Kuman/Kıpçak-Rus birleşik ordusu, 31 Mayıs 1223 yılında Don Nehri kollarından biri olan Kalka Nehri civarında gerçekleşen ve tarihe *"Kalka Muharebesi"* olarak geçen mücadelenin sonucunda Moğol kuvvetleri tarafından büyük bir yenilgiye uğratılmıştır(PSRL, I: 189-190; II: 163). Moğollar aslında Kuman/Kıpçakların ve onlarla sürekli mücadele halinde olmalarından dolayı Rusların da çok iyi bildikleri Turan Taktiğini uygulayarak başarılı olmuşlardır(İbnü'l Esîr 1987: 343). Kuman/Kıpçaklar askeri kimlikleri ile ön plana çıkmış bir halk olmalarına, Moğollar ile aynı savaş yöntemlerini kullanmalarına ve üstelik sayıca Moğollardan fazlalıklarına rağmen beklenenin aksine Moğol ordusuna karşı koyamamıştır. Bunun, mücadeleye Moğolların kaçtıklarını düşündükleri bir sırada hazırlıksız yakalanılmış olması ve müttefikleri olan Rusların farklı knezlikler olmanın dışına tam olarak çıkamayıp birlik oluşturamaması ile alakalı olduğu düşünülebilir(Kafalı 1976: 17; Roux 2001: 207-208). Moğolların Kalka Savaşı ile elde ettikleri, Kuman/Kıpçak ve Ruslara ağır bir hezimet yaşatmanın yanı sıra ganimet ve esir kazanımından fazlası değildir. Zira hareket, Moğollar açısından keşif seferi niteliğindedir. Kalıcı bir yerleşmeden söz edilemez. Ne var ki, Kalka Savaşı'ndan sonra da devam eden Moğol ilerleyişi Dinyeper(=Özü)'e kadar ulaşmış,

Ruslar ve Kuman/Kıpçaklar için sarsıcı etkiler yaratmıştır(Kurat 1972: 95; Yücel 2007: 473-479; Vernadsky 2007: 58-59).

Ögedey'in han seçildiği 1228 yılı kurultayında, Moğol hâkimiyeti altına girmemiş ülkelerin hâkimiyet altına alınmasına karar verilmiştir. Bu doğrultuda Kuman/Kıpçaklar üzerine gönderilen Moğol ordusunun başında Cengiz Han'ın torunu Batu Han vardır. Ordunun gücünün arttırılması için ulusun idaresinde pay sahibi olan-olmayan tüm üst düzey sorumluların büyük oğullarını sefere göndermeleri istenmiştir(Gizli Tarih 2010: 191; Cüveynî 1998: 240). Bu talep Moğolların söz konusu sefere verdikleri kıymeti göstermesi açısından önemlidir. Bulgar Ülkesine, Rus knezliklerine ve Kuman/Kıpçaklar üzerine yönelen ordu buraları itaat altına almayı başarmıştır. 1240 yılına gelindiğinde Kuman/Kıpçakların Karadeniz'in kuzey bozkırlarındaki hâkimiyeti sona ermiş, bölge tamamen Batu Han eline geçmiş durumdadır(Gizli Tarih 2010: 195-196; Cüveynî 1998: 447-448).

Moğol Seferi Sonrası Dönem

Moğollar ile girişilen mücadele sırasında Kuman/Kıpçakların çoğu yaşamını yitirmiş; geride kalanların bir kısmı ise Moğol hâkimiyetine girerek Altın Orda Devleti'nin temellerini oluşturmaya başlamıştır(Carpini 2014: 134). Yeni Türk ve Moğol etnik grupları ile karışan Kuman/Kıpçak unsurlar Moğol dönemi sonrasında Türk Kavimlerinin, Kazan ve Kırım Tatarlarının, Nogayların, Kazakların kökenlerine dâhil olmuşlardır. Moğolların önünden kaçan bazı Kuman/Kıpçak grupları Macaristan'a sığınmıştır. Bazı gruplar ise Balkan topraklarına gitmiştir. İdil boyundaki birçok Kuman/Kıpçak Orta İdil boyuna yani Bulgar Yurdundaki ormanlık alana yönelmiş ve bu yönelme eski İdil Bulgar Ülkesinin tamamen Kıpçaklaşması sonucunu beraberinde getirmiştir(Kurat 1972: 96-97; Vásáry 2007: 240; Rásonyi: 1971:142). Bütün bunlar Moğol hareketinin Kuman/Kıpçaklar için bir son olmaktan daha ziyade bir dönüşüm yarattığını düşündürmektedir.

XI. yüzyıl ortalarından itibaren Tuna Nehri'ni geçerek Dobruca'nın güneyine ulaşan(Ülküsal 1966: 15) Kuman/Kıpçakların Balkanlarda oldukça etkin oldukları, özellikle Bulgarlar ile yakın temas halinde buldukları bilinmektedir. XII. yüzyıl sonlarında Bulgarların Bizans karşısında verdikleri bağımsızlık mücadelesi ve II. Bulgar Devleti'nin kuruluşunda Kuman/Kıpçak katkısı oldukça fazladır(Ostrogorsky 2011: 373-375; Khoniates 1995: 120-123; Vásáry 2008: 31). Ne var ki, Kuman/Kıpçakların nüfuz alanları, Bulgar siyasi hayatındaki etkinliklerine rağmen Moğol istilasına kadar sadece Tuna'nın kuzey kısmını kapsamıştır. Nitekim Kuman/Kıpçaklar ancak Moğol istilası üzerine 1237'den itibaren Aşağı İdil sahasından Bulgar yurduna doğru yoğun bir göç hareketi başlatmıştır(Kurat 1993: 789). Tuna'yı geçen Kuman/Kıpçaklar Çar II. İvan Asen tarafından Doğu Trakya'ya yerleştirilmiş ve Meriç Nehri'nin güney kısmını yaşam alanları olarak belirlemiştir(Vásáry 2008: 75-76; Stoyanov 2002: 804).

Kuman/Kıpçakların Bulgar topraklarına ikinci büyük göçü de yine Moğol istilası nedeni ile 1241 tarihinde gerçekleşmiştir. Kuman/Kıpçaklar bu şekilde Moğol istila hareketi nedeni ile geldikleri Bulgar topraklarında askeri etkinliklerinin yanı sıra çok önemli siyasi görevleri de üstlenmişlerdir(Vásáry 2008: 77; Stoyanov 2002: 804-805). Örneğin bu dönemde Bulgar topraklarına göç eden Kuman/Kıpçak boyu Terteroba, Bulgar Devleti'nde Asenlerden sonra yönetici boy haline gelmiştir. I. Georgi Terter çar

olmuştur. Terter sülalesinin ardından Bulgar Devleti'nin yönetici ailesi yine Kuman/Kıpçak asıllı diğer bir aile olan Şişmanlardır. Bu durumda II. Bulgar Devleti'nin kuruluşundan sona ermesine kadarki süre içinde giderek artan bir Kuman/Kıpçak etkisi söz konusudur ve bu etki Moğol istila hareketi ile yakından ilişkilidir(Yücel 2013: 559; Stoyanov 2002: 801,805).

Kuman/Kıpçaklar Tuna'nın güney sınırlarında oldukça baskın bir unsur olarak yer almışlardır. Güney Moldovya, Eflak ve bölgenin nehir vadilerinde yoğun olarak bulunmuşlardır(Rásonyi 1971: 142; Vásáry 2008: 41, 45, 147, 149). Bu saha XII. yüzyılda II. Bulgar Devleti'nin kurulması ile birlikte yoğun bir Ulah göçüne de maruz kalmıştır ancak bahsedildiği üzere hâkim unsur Kuman/Kıpçaklardır. Aynı coğrafi bölgede bir araya gelen ve benzer hayat tarzlarına sahip olan bu iki halk zaman içinde karışıp kaynaşmış(Rásonyi 1971: 142, 149; Vásáry 2008: 147); Romen Devleti'nin etnik menşesini oluşturmuşlardır(Vásáry 2008: 41).

Günümüz Romanya sahası, Moğol istilasından sonraki süreçte de önemli miktarda Kuman/Kıpçak nüfusu barındırmaktadır. O kadar ki bunlar sayıca Romenlerden daha fazladır. 1330 tarihinde Basaraba⁴, Macarları yenilgiye uğratarak Eflak Prensiği'ni kurmuş; kısa sürede ciddi başarılar kazanarak Romen hükümdar sülalesinin kurucusu olmuştur(Rásonyi 1971: 150). Kuman/Kıpçakların varlığı, Prenslük için gerek siyasi gerekse askeri açıdan büyük faydalar sağlamış, kültürel bir etkileşimi de beraberinde getirmiştir. Bunun en büyük kanıtı Romen yer ve kişi adlarıdır. Gerek Romen tarihinin başlangıç noktası olarak kabul edilen "Curtea de Argeş" nehir ve şehir ismi gerekse Romen devlet adamlarının kullandığı birçok kişi ismi Kuman/Kıpçak menşelidir(Rásonyi 1939: 418-419; Vásáry 2008: 162-165; Kafesoğlu 2010: 184).

Kuman/Kıpçak-Macar ilişkilerine bakıldığında başlangıç noktasının 1091 yılı olduğu görülmektedir. Kuman/Kıpçaklar, Bizans'ın müttefiki olarak yer aldıkları Lebunium Savaşı'nın ardından Macar topraklarına yönelerek Transilvanya ve Tisza bölgelerine gelmişler ve Kral Aziz Lazsló tarafından Temeşvar yakınlarına gönderilmişlerdir(Horváth 1989: 44; Çoban 2014: 24; Berta 1998: 136). 1099 yılına gelindiğinde Bonyak liderliğindeki Kuman/Kıpçaklar Rusların müttefiki olarak Macarlara karşı zafer kazanmışlardır(Rásonyi 1971: 139; Berta 1998: 136; Çoban 2014: 30-31). Ancak taraflar arasındaki ilişkinin seyrini asıl belirleyen olay hiç kuşkusuz Moğol hareketleri olmuştur.

Moğol seferlerinin devam etmesi ve doğrudan Kuman/Kıpçakları hedef alması üzerine Kuman/Kıpçak başbuğu Köten, 1238'de Macar topraklarına yerleşebilmek için Kral IV. Béla'nın (1235-1270) iznine başvurmuş ve olumlu yanıt almıştır(Vernadsky 2007: 72). Zira IV. Béla⁵, Kuman/Kıpçak yardımı sayesinde kişisel hâkimiyetini daha da

⁴ Basaraba'nın kökeni ile alakalı olarak Onun Kıpçak Türkü ya da Türkleşmiş Moğol olduğu yönünde farklı iddialar ortaya atılmıştır. Bkz. İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötügen, İstanbul 2010, s. 183; L. Rasonyi, *Tarihçe Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1971, s. 151.

⁵ IV. Béla, Kuman/Kıpçakları himayesinden dolayı "Kumanların Kralı" anlamında sonraları diğer Macar kralları tarafından da kullanılan "Rex Cumanie" unvanı almıştır.

güçlendirecek, onların askeri güç ve yeteneklerinden faydalanacaktır. Üstelik Kuman/Kıpçaklar Hıristiyanlığı kabul etme taahhüdünde bulunmuşlardır(Eckhart 2010: 65; Rásonyi 2006: 106). Ancak IV. Béla'nın bu olumlu tavrı, Macar ülkesi içinde sorunlar yaşanmasına sebep olmuştur. Zira Kuman/Kıpçakların hayvancılık ile meşgul olmaları Macarların yaşamsal alanlarına zarar vermiştir. Şikâyetlerin artması üzerine Kral, Macar ileri gelenleri ile istişarelerde bulunarak Kuman/Kıpçakların ülkenin çeşitli kısımlarına dağıtılmasına karar vermiştir(Horváth 1989: 49; Rásonyi 2006: 106). Ne var ki alınan bu karar öfkeli Macar halkının Kuman/Kıpçak başbuğu Köten'i öldürmesini engelleyememiştir⁶. Tam da Macarların Moğollara karşı savunma hazırlıkları yaptığı bir dönemde meydana gelen bu olay, Kuman/Kıpçakların Macar topraklarını terk etmesine ve dolayısıyla Macarların askerî açıdan zayıflamalarına neden olmuştur. Macar ordusu, 1241'de Moğollar karşısında büyük bir hezimete uğramıştır(Horváth 1989: 51-52; Eckhart 2010: 66; Çoban 2014: 69-71).

Söz konusu yıkımın ardından ülkesini yeniden toparlamak zorunda olan Kral IV. Béla için ihtiyaç duyduğu insan gücünü karşılamanın yolu yine Kuman/Kıpçaklardan geçmektedir. 1246'da IV. Béla, ülkesinden ayrıldıktan sonra Bulgar topraklarına giden Kuman/Kıpçaklara başvurmuş ve onları geri çağırmıştır. Köten'in bağlı olduğu aile dışındaki Kuman/Kıpçaklar Bulgar Krallığı içindeki belirsizliği de göz önüne alarak bu davete icabet etmiştir. Bu sefer işleri sıkı tutmak niyetinde olan Kral IV. Béla, aradaki ilişkilerin daha da sağlam bir zemine oturması amacıyla oğlunu Kuman/Kıpçak başbuğunun kızı ile evlendirmiştir. Kuman/Kıpçakları Tuna, Tisza, Körös, Maros ve Temes Nehirleri civarındaki geniş bölgeye yerleştirmiştir(Horváth 1989: 52-54, 60-61; Rásonyi 1971: 142; Çoban 2014: 72-75). Daha öncesinde Macar topraklarına gelen Köten ve beraberindeki Kuman/Kıpçak grubu sığınmacı konumunda olduklarından dolayı mevcut koşullara uygun hareket etmeleri gerekmişken şimdi geri gelmeyi isteyen, kendileri değildir(Çoban 2014: 74). Dolayısıyla daha özgüvenli bir şekilde hareket etme imkânına sahip olmuşlardır.

Davet üzerine Macar topraklarına gelen Kuman/Kıpçaklar Macar ordusunda ücretli asker olarak görev almışlar ve süvari birliğini oluşturmuşlardır(Yücel 2013: 565; Çoban 2014: 80). Krallığın dış güçlere karşı savunulmasında birinci derecede etkilidirler. İçeride de mutlak egemenlik için Kuman/Kıpçak askeri mutlaka elde tutulmalıdır. Merkezî gücün ana dayanağı durumuna gelmişlerdir. Karşılığında da askerî ve siyasî açıdan önemli mevkiiler edinmişlerdir. Ülke topraklarının büyük bir kısmına sahip olmuşlardır. IV. Béla'dan sonra başa geçen Macar kralları da iktidarlarını Kuman/Kıpçak unsurlara dayandırma doğrultusunda hareket etmiştir(Horváth 1989: 71-72; Rásonyi 2006: 107; Çoban 2014: 86-87, 99). Nitekim Kral IV. Laszló

⁶ Kuman/Kıpçaklar başlangıçta Macarlara karşı Moğollar adına casusluk hareketinde bulunmakla itham edilmişlerdir. Bunun sebebi ele geçirilen birkaç Moğol ordusu mensubunun Kıpçakça konuşmasıdır. Oysa bunlar Moğol ordusuna katılmak zorunda kalmış Kuman/Kıpçaklardandır. Durumun casuslukla bir ilgisi yoktur. Ancak galeyana gelen halk durdurulamamış ve sonuçta Köten'i ailesiyle birlikte öldürmüştür. Bkz. András Pálóczi Horváth, *Pechenegs, Cumans, Iasiens: Steppe Peoples in Medieval Hungary*, Kner Printing House, Budapeşte 1989, s. 50-51; F. Eckhart, *Macaristan Tarihi*, (Çev. İbrahim Kafesoğlu), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010, s. 65.

zamanı(1272-1290) Macaristan'daki Kuman/Kıpçakların en fazla nüfuz sahibi oldukları dönemdir. Kuman/Kıpçak menşesine sahip bir annenin evladı olan IV. Laszló kim bilir belki bunun da etkisiyle Kuman/Kıpçaklara büyük bir sempati duymuştur. O kadar ki, kralın Kuman/Kıpçaklara olan ilgisini saklamaması, onlar gibi giyinmesi, eşinden ayrılıp Kuman/Kıpçak kökenli biri ile evlilik yapması gibi olaylar kendisine "Kun Laszló", "Kuman Laszló" denmesine sebep olmuştur(Horváth 1989: 77-78; Eckhart 2010: 71).

Kuman/Kıpçakların ülke içinde kazandıkları nüfuz, 1278'de Tétény Kararlarının alınması sonucunu doğurmuştur. Buna göre Hıristiyan olmayanlara baskı yapılacak, yerleşik hayat kabul edilecek, yasadışı yollarla ele geçirilen kilise arazileri terk edilecek, Hıristiyan esirler serbest bırakılacaktır. Bu kararlar "I. Kuman/Kıpçak Yasası" olarak tanınmıştır(Horváth 1989: 54, 79; Rásonyi 2006: 108). Kuman/Kıpçakların başlarını kendi geleneklerine göre traş etmeleri iznini de kapsayan II. Kuman/Kıpçak Yasası ise yerleşim bölgesi olarak ayrılan alanın kesin olarak belirlenmesi noktasına yoğunlaşmıştır. Buna göre Kuman/Kıpçaklar Macar topraklarında Tuna ve Tisa arasındaki alanın bir kısmı(Kiskunság:"Küçük Kumanya"), Tisa ötesinin bir kısmı(Nagy Kunság:"Büyük Kumanya"), Maroş ve Temeş arasını kapsayan sahada yaşayacaktır(Horváth 1989: 58; Rásonyi 2006: 108-109).

Kral IV. Laszló'nun ölümünden sonraki dönemde Kuman/Kıpçaklar artık asimilasyon sürecine girmişler ve her geçen gün daha fazla Macarlaşmışlardır. Askerî güç olarak görev alsalar da artık ordunun esas gücünü oluşturan ana unsur değillerdir(Horváth 1989: 82-83; Rásonyi 1971: 143).

Moğol hareketi sonucunda Kuman/Kıpçakların hayatında meydana gelen dönüşüm sadece Bulgar ve Macar sahasında etkinlik kazanmaları ile sınırlı kalmamıştır. Nitekim Cengiz Han, Kıpçak yurdunu büyük oğlu Cuci'ye bırakmıştır. Ancak Cuci'nin erken ölümü, oğlu Batu'ya fırsat tanınmasını sağlamış ve sonrasındaki süreçte Altın Orda devletinin temelleri atılmıştır(Yakubovskiy 2000: 37; Temir 2002: 256-264). Batu, merkezi Aşağı İdil boyundaki Saray şehri olan ve daha sonraları Altın Orda diye bilinen Kıpçak Hanlığını kurmuştur. Bu dönemde birçok Kuman/Kıpçak ve Alan askeri Batu idaresi altındadır(Roux 2001: 280; Vernadsky 2007: 82, 173). Söz konusu devlet içinde oldukça yoğun biçimde bulunan Kuman/Kıpçak unsuru kültürel ve etnik yapısını korumuş ve mevcudiyetini devam ettirmiştir. O kadar ki, "Deşt-i Kıpçak" ismi bu dönemde de kullanılmaya devam etmiş üstelik daha da umumileşmiştir(Kafalı 1976: 12, 15; Zekiyev 2006: 458-460).

Sonuç

XIII. yüzyılda meydana gelen Moğol istilasının felaket yönü inkâr edilemez. Ancak yarattığı tek etkinin yıkım olmadığını kabul etmek gerekir. Söz konusu hareket Kuman/Kıpçak toplum yapısını kökünden sarsmış; Cuci'nin görür görmez havasına suyuna, yeşilliğine hayran kaldığı Deşt-i Kıpçak sahasının el değiştirmesine neden olmuş, Kuman/Kıpçakların siyasi güçlerinin kırılma noktasını oluşturmuştur. Ancak genel anlamda bir felaket olarak kabul edilen Moğol seferlerinin Kuman/Kıpçakların tarihinde her yönüyle olumsuz bir olay olarak yer almadığı ortadadır. Zira tüm olumsuz sonuçlarına rağmen Moğol seferleri Kuman/Kıpçaklar üzerinde dönüştürücü bir etki de

yaratmıştır. Altın Orda Devleti yaşamına Kuman/Kıpçakların mirasçısı olarak başlamış; Kuman/Kıpçak etnik ve kültürel yapısını bünyesinde muhafaza etmiştir. Kuman/Kıpçaklar Romen devletinin kurulmasına büyük katkı sağlamışlardır. Macar ve Bulgar yurtlarında askeri ve hatta idari önemli görevler üstlenerek etkinliklerini devam ettirmişlerdir.

KAYNAKÇA

AHİNCANOV, Sercan M., (2009), *Kıpçaklar*,(Çev. Kürşat Yıldırım), İstanbul: Selenge Yayınları.

BARTHOLD, V. V., (2006), *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, (Haz. Kâzım Yaşar Koprıman-İsmail Aka), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

BERTA, Arpád, (1998), "Kumanların Kökeni Macaristan'daki Kumanların Erken Tarihi", (Terc. Emine Yılmaz), *Türk Dünyası İncelemeleri Prof. Dr. Kemal Eraslan Armağanı*, İstanbul, 133-142.

CARPİNİ, Plano, (2014), *Plano Carpini'nin Moğolistan Seyahatnâmesi(1245-1247)*, (Terc. Ergin Ayan), İstanbul: Gece Kitaplığı, İstanbul.

CÜVEYNÎ, Alaaddin Ata Melik, (1998), *Tarih-i Cihan Güşa*,(Çev. Mürsel Öztürk), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

ÇOBAN, Erdal (2014), *Orta Çağ'da Kumanlar ve Macarlar*, Ankara: Nobel.

ECKHART, F., (2010), *Macaristan Tarihi*, (Çev. İbrahim Kafesoğlu), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

GOLDEN, Peter B., (1996), "Kıpçak Kabilelerinin Menşesine Yeni Bir Bakış", *Uluslararası Türk Dili Kongresi (1988)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 47-63.

GÖMEÇ, Saadettin, (2009), *Türk Destanlarına Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.

HORVÁTH, András Pálóczi, (1989), *Pechenegs, Cumans, Iasians:Steppe Peoples in Medieval Hungary*, Budapeşte: Kner Printing House.

İBNÜ'L ESÎR, (1987), *El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*(Çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özyaydın), C. XII, İstanbul: Bahar Yayınları.

İBN HURDAZBÎH, (2008), *Yollar ve Ülkeler Kitabı*,(Çev. Murat Ağarı), İstanbul: Kitabevi.

KAFALI, Mustafa, (1971), "Deşt-i Kıpçak ve Cuci Ulusu", *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 25, İstanbul, 179-188.

_____, (1976), *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.

KAFESOĞLU, İbrahim, (2010), *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Ötüken.

KAŞGARLI MAHMUT, (1992), *Divanü Lûgat-it Türk*, (Terc. Besim Atalay), C. I-II-III, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KHONİATES, Niketas, (1995), *Historia(Ionnes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, (Terc. Fikret Işıltan), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

KLYASHTORNY, S. G./T. İ. Sultanov, (2013), *Türkün Üç Bin Yılı*, (Çev. Ahsen Batur), İstanbul: Selenge Yayınları.

KNYAZKİY, İ. O., (1996), *Rus i Step*, Moskova.

KUMKOV, Bolat, E., (2001), "XII-XIII. Asrın Başında Batı Deşt-i Kıpçak'taki Kıpçak Boy Birliklerinin Etnonimleri Hakkında", (Çev. Mehmet Kıldıroğlu-Çingiz Samuddinov), *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 380-393.

KURAT, Akdes Nimet, (1972), *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

_____, (1992), "Hazar Kağanlığı", *Türk Dünyası El Kitabı*, C. I, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 178-181.

_____, (1993), "Bulgar", *İA*, C. II, (MEB), İstanbul 1993, 781-796.

Moğolların Gizli Tarihi(Çev. Ahmet Temir), (2010), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

OSTROGORSKY, Georg, (2011), *Bizans Devleti Tarihi*, (Terc. Fikret Işıltan), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Polnoe Sobranie Russkih Letopisey, Tom I, (PSRL, I) (Lavrentievskaya i Troitskaya Letopisi), Sanktpeterburg 1846.

Polnoe Sobranie Russkih Letopisey, Tom II, (İpatievskaya Letopis), Sanktpeterburg 1845.

RÁSONYI, László, (1939), "Tuna Havzasında Kumanlar", *Bellekten*, C. III, S. 11/12, Ankara, 401-422.

_____, *Tarihte Türklük*, (1971), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

_____, (2006), "Türk-Macar İlişkilerinin Kaynakları", *Doğu Avrupada Türklük*(Haz. Yusuf Gedikli), İstanbul: Selenge Yayınları, 87-112.

ROUX, Jean Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*(Çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.

STOYANOV, Valerie (2002), "Bulgar Tarihinde Kumanlar (XI-XIV. Yüzyıllar)", (Terc. Zeynep Zafer), *Türkler*, C. II, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 798-809.

SÜMER, Faruk, (2011), "Tatarlar", *DİA*, C. XL, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 168-170.

ŞEŞEN, Ramazan, (2001), *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

TEMİR, Ahmet, (2002), "Moğol (Veya Türk-Moğol) Hanlığı", *Türkler*, C. VIII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

ÜLKÜSAL, Müstecib Ülküsal, (1966), *Dobruca ve Türkler*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

VÁSÁRY, István, (2007), *Eski İç Asya'nın Tarihi*(Çev.İsmail Doğan), İstanbul: Ötüken.

_____, (2008), *Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler(1185-1365)*, (Terc. Ali Cevat Akkoyunlu), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

VERNADSKY, George, *Moğollar ve Ruslar*(Çev. Eşref Bengi Özbilen), Selenge Yayınları, İstanbul 2007.

YAKUBOVSKIY, A. Yu, (2000), *Altın Ordu ve Çöküşü*, (Çev. Hasan Eren), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

YEVSTİGNEEV, Yu. A., (2011), "Polovtsı:Kto Oni?(K Voprosu Ob İh Etničeskoj İdentičnosti)", *Obşestvo.Sreda.Razvitie*, SPB, No:2, ss. 57-63.

YÜCEL, Mualla Uydu, (2007), *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

_____, (2009), "The end of Cumans: Batle of Kalka and their entrence into eastern Europe", *Otan Tarihi*, Almatı: 11-21.

_____, (2013), "Kumanlar(Kıpçaklar)", *Doğu Avrupa Türk Tarihi*(Edt. Osman Karatay-Serkan Acar), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013, 541-575.

_____, (2014), "Selçuklu Çağında Kuman-Kıpçaklar", *TYB Akademi*, Sayı: 12, Ankara, 65-86.

ZEKİYEV, Mirfatih Z., (2006), *Türklerin ve Tatarların Kökeni*, (Çev. Ahsen Batur), İstanbul: Selenge Yayınları.